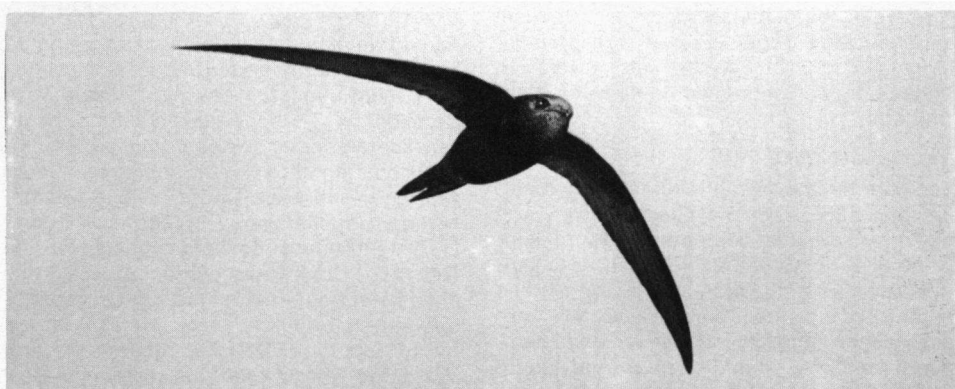

Gierzwaluw, Kennemerduinen, 20 juli 1974.
Foto: Hans Schouten GDT.

Opvallend late wegtrek van Gierzwaluwen in 1978

Leen Preesman

Inleiding

In het najaar van 1978 bleek de Gierzwaluw (*Apus apus*) opvallend laat te vertrekken. Gedurende vrijwel de hele maand september en de eerste week van oktober behoorde de soort, waarvan de hoofdmacht vóór half augustus pleegt te verdwijnen, in de Hoeksche Waard nog tot de dagelijkse waarnemingen. Een nader onderzoek wees uit dat dit verschijnsel zich op ten minste landelijk niveau heeft voorgedaan: terwijl de Avifauna van Nederland (1970) 16 oktoberwaarnemingen vermeldt, werd de soort in oktober 1978 maar liefst 47 maal gezien! Op een oproep om late Gierzwaluwen te melden, kwamen 21 reacties binnen uit alle hoeken van het land. Samen met op andere wijze verzamelde gegevens, omvatten ze zo'n 230 verschillende waarnemingen over de periode van 15 augustus tot en met 14 oktober.

Uiteraard is getracht met behulp van het verkregen materiaal de oorzaak van het vertraagde vertrek op te sporen. Aan de hand van de maandelijkse KNMI-overzichten kon bovendien een indruk verkregen worden van de weersinvloed op het gedrag van de verlate zomergasten.

Slechte zomer

Al voordat alle Gierzwaluwen verdwenen waren, rees het vermoeden dat de minder goede zomer van 1978 een belangrijke rol speelde in de totstandkoming van het ongewone verschijnsel. Immers lage temperaturen, regen en donker weer zijn verre van ideale vliegfactoren voor insecten. Dit kan leiden tot een vertraagde opbouw van de reserves, onmisbaar voor de terugreis naar Midden-Afrika. De zelfde factoren zouden evenzeer remmend kunnen werken op het opgroeien van de jonge vogels.

Verlengde nestelperiode

Bekend is dat de eieren van de Gierzwaluw, die doorgaans eind mei begint te broeden, een bepaalde afkoeling kunnen verdragen. Daardoor kan de broedtijd tot vier weken

uitlopen. Bovendien kunnen zowel volwassen als jonge vogels een ongunstige weersperiode doorstaan door op hun lichaamsvet te teren tijdens een winterslaapachtige toestand. Slechte tijden kunnen daardoor ook de verblijfsduur in het nest van de jongen verlengen. Zo kan het van vijf tot acht weken duren voordat de jonge Gierzwaluwen vliegvlug zijn (C. Harrison 1977).

Weercijfers

De officiële weercijfers blijken inderdaad uit te wijzen dat de maanden mei tot en met september - de periode waarin de Gierzwaluw in Nederland verblijft - zonder uitzondering somber waren. De Bilt stelde verder vast dat de temperatuur varieerde van 'te koud' tot 'koud'. Terwijl in mei in het zuiden van het land teveel regen viel en in het noorden te weinig, was deze situatie in september precies omgekeerd. Juni was te nat, terwijl zowel juli als augustus wat aan de droge kant waren.

Een tweetal waarnemingen kunnen een aanwijzing zijn dat de Gierzwaluwen hun jongen laat op de wieken hebben gekregen. Eind augustus nog zag de auteur aan de

Kinderdijk bij Alblasserdam een voedsel aanbrengeende vogel. En op 9 september signaleerde J.C. Wedts de Swart in Middelburg een gedrag dat in de zelfde richting wijst.

Natte zomer 1963

Een parallel is waarschijnlijk te trekken met het jaar 1963, toen de Gierzwaluwen nog algemeen tot half september doortrokken. Hoewel de temperatuur normaal was, kenmerkte de voorafgaande zomer zich als een natte. En bijzonder slecht weer was het destijds in augustus. Regen en lage temperaturen beheersten de hele maand, die in zonuren (slechts 119) de meest ongunstige is tot nu toe.

Aantallen

De aantallen late Gierzwaluwen in 1978 zijn uitgedrukt in figuur 1. Hoewel tal van waarnemingen betrekking hebben op foeragerende vogels, mag er mijns inziens van worden uitgegaan dat het overgrote deel - en vooral de latere exemplaren - trekkende zwaluwen betreft; vogels die onderweg krachten opdeden in een voedselrijk gebied. Overigens geven de cijfers over de tweede helft van augustus waarschijnlijk geen juist beeld van de situatie, omdat aangenomen mag worden dat de meeste waarnemers toen nog minder gespist waren op late vogels.

Broekpolder

Een duidelijk stempel op het verloop van de curve drukt het optreden van de Gierzwaluw vanaf eind augustus boven de Vlaardingse Broekpolder. De hoge pieken aan het begin van september en oktober blijken groten-deels op het konto van dit gebied te moeten worden geschreven. De ter plaatse waargenomen aantallen zijn weergegeven in figuur 2. Omdat alle Broekpoldervogels (op de laatste 2 ex. na) foerageerden, én gezien de cijfers van begin september en begin oktober, zou de indruk kunnen ontstaan dat het om blijvers ging. De vraag dient dan echter gesteld te worden waar het resterende deel van de vogels van 6 tot en met 29 september verbleef. De cijfers over Gierzwaluwen boven de aangrenzende stad sluiten er namelijk niet op aan. Het lijkt mede daarom dat het ook hier om trekkers ging die een aantrekkelijk foerageergebied op hun weg hadden gevonden en dat de overeenkomst van de aantallen op toeval berust.

Trek en het weer

Regen

Een vergelijking van het optreden van de late Gierzwaluwen en het weer leverde een aantal interessante gegevens op. Zo bleken de pieken zich vooral voor te doen direct ná regenachtige dagen. Dit ging echter niet helemaal op voor langere perioden met regenval. Na enkele 'stille' regendagen begonnen de

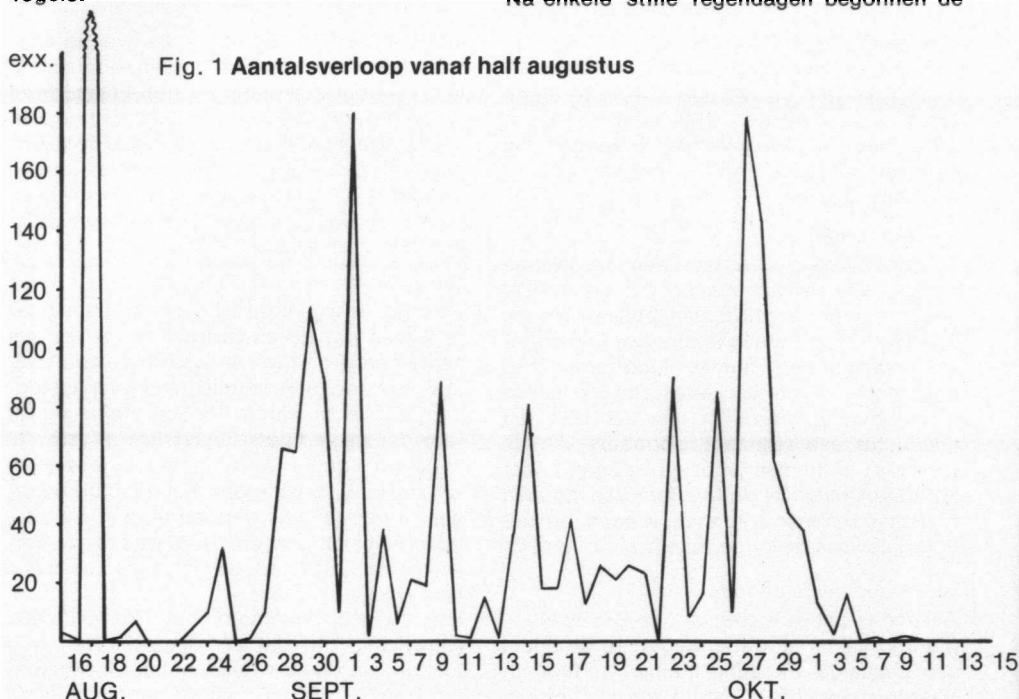

Fig. 2 Aantallen boven Broekpolder Vlaardingen

30 augustus	9 ex.	8 september	10 ex.	29 september	51 ex.
31 augustus	65 ex.	10 september	85 ex.	1 oktober	145 ex.
1 september	110 ex.	15 september	25 ex.	2 oktober	140 ex.
2 september	43 ex.	16 september	50 ex.	3 oktober	21 ex.
4 september	180 ex.	22 september	8 ex.	4 oktober	21 ex.
6 september	30 ex.	23 september	5 ex.	6 oktober	7 ex.
				8 oktober	2 ex.

aantallen gestaag te stijgen, totdat een grote piek bereikt werd op de eerste regenrijke dag. Het betrof dan vooral foeragerende vogels.

Onweer

Een weersverschijnsel als onweer (vrijwel altijd gepaard gaand met regen) bleek een wisselend effect te hebben op het optreden van de vogels. Vooral op de eerste onweersdagen - in de registratieperiode 16 en 30 augustus en 7, 11, 26, 29 en 30 september - werden weinig Gierzwaluwen gezien, terwijl de dag erna een duidelijke opleving geconstateerd werd. Maar in de tweede helft van september werden onder zulke omstandigheden echter pieken waargenomen, gevolgd door een inzinking!

Temperatuur

Bij lagere temperaturen bleken de vogels in het algemeen meer in de lucht te zijn. De gemiddelde temperatuur tijdens trekmaxima bedroeg ongeveer 12°C, terwijl dagen met weinig Gierzwaluwen gemiddeld 14°C scoorden. Vooral tot half september werden veel vogels gezien in combinatie met lagere temperaturen. Later speelde de temperatuur (een lage temperatuur bevordert de trekdrang) kennelijk een meer ondergeschikte rol.

Wind

De windrichting op dagen met veel Gierzwaluwen schommelde in de eerste instantie tussen noordwest en zuidwest. Op 16 september stond er een zuidzuidwestenwind. Begin oktober was de trekdrang, die dagenlang moest worden onderdrukt vanwege het slechte weer, waarschijnlijk zo groot geworden dat de windrichting nauwelijks nog van belang leek: de grote aantallen lieten zich toen zien bij een wind die draaide van noord via oost naar zuidoost!

Minimumaantallen werden met name gesignaleerd bij wind tussen zuid en noord-noordoost. Een van zuid via west naar noord draaiende wind leek de vogels helemaal af te schrikken. Vermoedelijk is een wisselende windrichting voor de trekkers onprettig omdat ze hun vlieghoek ten opzichte van de wind voortdurend moeten aanpassen.

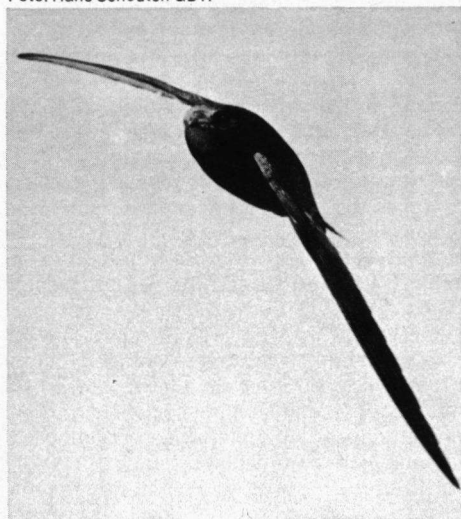
Geen verband kon worden gevonden tussen de windkracht en Gierzwaluwpieken. Het optreden ging vooral gepaard met een 'normale' windsnelheid: tot 5 meter per seconde. Forse trek werd echter ook vastgesteld bij een wind van 8 meter per seconde (10 september). Bij minima deed zich echter het zelfde beeld voor. Voor zover kon worden nagegaan speelde ook bewolking nauwelijks een rol bij het voorkomen van de verlate zomergasten. Er leek wat meer trek te zijn bij langere perioden met bewolking.

Trekverloop

Wanneer het voorkomen van de Gierzwaluw na half augustus 1978 geprojecteerd wordt op het globale weerbeeld, dan valt allereerst de plotselinge grote piek van de 17e augustus op: honderden exemplaren die over Middelburg trokken. Hoewel er nauwelijks waarnemingen binnen kwamen over de eerste helft van die maand, moet dat tijdsbestek verre van gunstig zijn geweest voor de vliegende insekteneters. Met grote regelmaat trokken fronten over het land die vrijwel dagelijks regen veroorzaakten. Buien boven het hele land en onweer vormden op 16 augustus de afsluiting van deze natte en koude periode.

Vermoedelijk is een wisselende windrichting voor trekkende Gierzwaluwen onprettig. Kennemerduinen, 20 juli 1974.

Foto: Hans Schouten GDT.

Vliegende Gierzwaluw met voedselballetjes in de keelzak. Kennemerduinen, 20 juli 1974.

Foto: Hans Schouten GDT.

De trekpiek luidde fraai zomerweer (zonnig en vrij droog) in, dat zich handhaafde tot eind augustus. Op de laatste drie dagen viel een aanzienlijke hoeveelheid regen, die uitmondde in een tweede gierzwaluwtop op 1 september, toen vier dagen met beduidend minder regen aanbraken. De regen leek weinig invloed te hebben op de trek, die aanvankelijk zelfs toenam. De grote top die op 4 september werd bereikt had voornamelijk betrekking op foeragerende exemplaren boven de Broekpolder. De regenperiode duurde de vogels kennelijk te lang. Geen afdoende verklaring is er voorlopig voor het dal op 3 september toen het weer even licht verbeterde (minder regen, meer zon).

Het tijdvak tot de volgende piek (op de 10e, na regen op de 9e) kenmerkte zich door wisselvallig weer met regelmatig passerende fronten en veel wind. Er was toen geen trek van belang met een dieptepunt tussen 11 en 14 augustus. Op de 11e stak een westerstorm op die culmineerde in de passage van het overblijfsel van de cycloon 'Flossie' op de 15e en de 16e. Op 14 en 15 september regende het in het hele land. Een dag later deed zich opnieuw een hoogtepunt voor in de gierzwaluwbeweging.

Tot 25 augustus was er weinig trek tijdens vrij droog, maar somber en koud weer.

Plaatselijk daalde de temperatuur tot 5°C, terwijl op de 20e zelfs nachtvorst werd vastgesteld. Rond die tijd - op 19 september - trof S. Braaksma op een kerkzolder in Nuenen (Noord-Brabant) twee eerstejaars vliegvlugge Gierzwaluwen aan die zich drukten en met de hand te pakken waren. Hij had de indruk dat de vogels beter weer wachtten om hun reis naar het zuiden te kunnen vervolgen. Op de 25e viel de eerste neerslag, die in toenemende mate het weer tot en met 30 september beheerste. Bovendien was er bijna dagelijks op uitgebreide schaal onweer.

Op 1 oktober was het vrijwel droog en het aantal vertrekkende Gierzwaluwen schoot omhoog. De piek strekte zich uit over de 2e om daarna geleidelijk in te zakken. Een laatste opleving gaf 8 oktober te zien, de eerste dag in twee weken dat de thermometer weer 20°C aangaf. Op 10 en 12 oktober werd in respectievelijk Leiderdorp en Maastricht nog één exemplaar gesignaleerd. De laatste waarneming dateert van 14 oktober, toen op Rottumerplaat een Gierzwaluw werd gevonden die enkele dagen dood was.

Waarnemingen over de grens

Ook van enkele omringende landen konden gegevens verzameld worden over de na-

jaarstrek van de Gierzwaluw in 1978. Het meest opvallende daarbij is het feit dat de vogels Zweden op de normale tijd hebben verlaten, terwijl echter in Denemarken forse achterstand ten opzichte van het gebruikelijke trekschema werd geconstateerd.

Uit de annalen van het vogeltrekstation van Falsterbo (Zuid-Zweden) blijkt dat de laatste Gierzwaluwen (6) tussen 20 september en 10 oktober passeerden. Een Deense ornitholoog nam echter bij Kopenhagen (tuttele kilometers ten westen van Falsterbo) in de zelfde periode nog 871 exemplaren waar, die foerageerden dan wel duidelijk op pad waren. In oktober noteerde hij nog 420 exemplaren, waarvan op 7 en 8 oktober respectievelijk 131 en 7 als laatste! Het is gebruikelijk dat de laatste Gierzwaluwen daar rond 20 september gezien worden.

• L.C. Preesman, Arie van Drielstraat 5, 3297 EA Puttershoek.

LITTERATUUR:

Braaksma S. (1978): Schullende Gierzwaluwen? Het Vogeljaar 26 (6) : 299.

CNA (1970): Avifauna van Nederland.

Drijver J. (1963): Vogeltrek en trekvogels.

Harrison C. (1977): Elseviers broedvogelgids.

Orr Robert T. (z.j.): Dieren trekken over oceanen en continenten.

Taapken J. (1964): Late en sterke Gierzwaluw trek in 1963. Het Vogeljaar 12 (6) : 381-382.

Tinbergen L. (1967): Vogels onderweg.

Perrins C. (1975): Hoe vogels leven.

Robinet F. (1978): Gierzwaluwen. Beenbreek 10 (8) : 7.

Summary

In the late summer of 1978 it appeared the Swift (*Apus apus*) stayed unusually long in the Netherlands. While the main force uses to leave in the first half of August, it was rather common throughout September. In October there were at least 47 observations.

The different behaviour must be due to the weatherconditions during the summer which was cold, dreary or rather wet. This must have lead to a greater inactivity of the flying insects by which the build up of the necessary reserves for the migration was delayed. The same applies to the breeding-period which can be extended to four weeks when the adult birds need more time to feed. Moreover the raising up of the juveniles can vary from five to eight weeks for the same reason. In Falsterbo (Sweden) the Swifts departed on schedule. Near Copenhagen (Danmark) however hundreds of birds were still seen in the first decade of Oktober. Late Swifts were also reported from Belgium.

Natuurmonumenten 75 jaar

Het 75-jarig bestaan van 'Natuurmonumenten' zal gepaard gaan met een aantal activiteiten. Als thema voor het jubileum is gekozen 'Het behoud van de groene ruimte'. Het 'beeldmerk', waarmee Natuurmonumenten in het jubileumjaar 1980 de aandacht wil trekken, bestaat uit een compositie van vier blaadjes waarvan de tekst 'natuurbehoud noodzaak' voor tweemaal uitleg vatbaar en ook bedoeld is.

Het nieuwe 'Handboek' zal aan alle leden worden toegezonden, hierin zijn voor de eerste maal ook alle Staatsnatuurreservaten opgenomen. 'Natuurbehoud' zal in dit jaar in grotere omvang verschijnen, het jubileumfonds staat open voor extra giften en er zijn enkele boekuitgiften zoals 'Bewaar het land' (dat als premie voor het aanbrengen van een nieuw lid wordt gebruikt), het jeugdboek over natuur-ecologisch evenwicht - kringloop 'De aarde is van ons allemaal'. herdruk van het Verkade-album 'Naardermeer' met

De weercijfers uit het noorden zullen wellicht duidelijkheid kunnen verschaffen over de herkomst van de late doortrekkers in Denemarken. Waren het Zweedse vogels die ten noorden van Falsterbo het Scandinavische schiereiland hebben verlaten of wellicht zelfs Noorse exemplaren? Of waren het toch Deense Gierzwaluwen?

In Duitsland bleken geen gegevens over eventuele verlate Gierzwaluwen voorhanden te zijn en in Engelse vogeltijdschriften kon evenmin een aanwijzing gevonden worden van een dergelijk verschijnsel. In België- en dat is vrijwel onvermijdelijk gezien de waarnemingen in Nederland - werden in de loop van september en begin oktober regelmatig Gierzwaluwen waargenomen. De soort pleegt onze zuiderburen in de loop van augustus te verlaten.

een aanvullend katern over de huidige problematiek door D.A.C. van den Hoorn en 'Gedenkboekjes over 75 jaar Natuurmonumenten' door mr. H.P. Gorter.

Verder wordt een fotowedstrijd gehouden, een tentoonstelling 'Bewaar het land' georganiseerd, jubileumwandelingen gehouden, burendagen, open dagen, jubileumkalender, mailing naar het onderwijs, een natuurwijzer en een Natuurmonumentendag in Naarden op 20 september 1980.

Ofschoon Natuurmonumenten 33.000 ha in bezit heeft, neemt de groene ruimte jaarlijks met 13.000 ha af. De rijkdom van plant en dier neemt drastisch af, ofschoon 1 op de 15 gezinnen iemand in het gezin heeft die lid is. Reeds 75 Nederlandse plantensoorten zijn uitgestorven. Natuurmonumenten stelt duidelijk dat milieu en werkgelegenheid geenszins tegenover elkaar staan. In dit jubileumjaar wil men de doelstellingen van de vereniging duidelijker dan ooit onder de mensen brengen.